

მანანა ბუკია

იოსებ ყიფშიძის ღვაწლი მეგრულ-ლაზურის კვლევის საქმეში

„კავკასიოლოგიის ცის კაზადონის მნათობი ორიონის სარტყლიდან“ – ასე შეაფასა აკადემიკოსმა ნიკო მარმა თავისი საუკეთესო მოწაფის, იოსებ ყიფშიძის სამეცნიერო მოღვაწეობა.

ძნელად თუ მოიძებნება ქართულ სამეცნიერო სივრცეში მეცნიერი, რომელმაც ხანმოკლე სიცოცხლის მანძილზე ასეთი ღირებული ნაშრომები დატოვა, ფაქტობრივად საფუძველი ჩაუყარა ლინგვისტური ქართველოლოგიის ერთ-ერთ მიმართულებას – მეგრულ-ლაზურის შესწავლას.

ი. ყიფშიძე ჯერ კიდევ პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლისას ჩაება აქტიურ სამეცნიერო საქმიანობაში, რამდენჯერმე იმოგზაურა სამეგრელოსა და ლაზეთში, სრულყოფილად შეისწავლა დიალექტებისა და კილოთქმების მიხედვით, ჩაიწერა უნიკალური ტექსტები, სალექსიკონო მასალა და მათი დამუშავების შემდეგ ლინგვისტურ ქართველოლოგიას შესძინა ისეთი გამოკვლევები, რომლებიც დღესაც, 100 წლის შემდეგ არ კარგავს მნიშვნელობას.

1909-1910 წლებში ი. ყიფშიძე პეტერბურგის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ მიავლინა სამეგრელოში მეგრულის შესასწავლად, 1910 წლის აგვისტოში კი ლაზეთში – ლაზურის შესასწავლად და ტექსტური მასალის შესაგროვებლად.

ლაზეთში მოგზაურობის შედეგად მალევე გამოქვეყნდა მისი „Дополнительные сведения о чанском языке“ (1911 წ.), რომელიც ავსებს ნ. მარის 1910 წელს გამოცემულ კვლევას „Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем“ (მარი 1910). ნაშრომს ერთვის ჩხალური მეტყველების ნიმუშები და მცირე ლექსიკონი.

1917 წელს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ და კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიურმა ინსტიტუტმა ი. ყიფშიძე კვლავ მიავლინა ლაზეთში. ამ მივლინების დროს შეაგროვა უმდიდრესი ტექსტები, მასალები ლაზთა ეთნოგრაფიული, სოციალური, პოლიტიკური ყოფის შესასწავლად. ამ დროისთვის ი. ყიფშიძე ზედმიწევნით ფლობდა ლაზურს. ცნობილი მწერალი დავით კლდიაშვილი იხსენებს: „ლაზები გაკვირვებას იყვნენ ყიფშიძის ლაზური კილოკავების ზედმიწევნით ცოდნით; თქვენ პირონიტელები ასე ხმარობთ ამ სიტყვას, არხაველებმა ასე იცინაო, ვიწეში ასე ამბობენო, სოფლები ამგვარად გამოთქვამენო. თავშეყრილი ხალხი ისე დააინტერესა, ისე ჩაიყოლა, შეახალისა, რომ პირდაპირ საყურებელი რამ

სურათი იყო“ (ჩანაწერები 2013: 14).

ამ ტექსტებს, ექსპედიციის დღიურს და ანგარიშს მძიმე ბედი დაჰყვა. მათი ძირითადი ნაწილი დაიკარგა. როგორც მეცნიერის მეუღლე ევგენია ეგაძე-ყიფშიძისა იგონებს: „ეს ჩანაწერები ერთ დროს იოსების გარდაცვალების შემდეგ დაკარგული იყო ერთი მეორეზე გადაცემით. ბოლოს აღმოჩნდა ბაქოს მუზეუმისთვის ვიღაცას მიუყიდნია. შემდეგ საქართველომ დაიბრუნა და გადასცა დასამუშავებლად არნოლდ ჩიქობავას. ამან დაამუშავა და ტექსტი ჭანური გამოიცა 1939 წელს“ (ჩანაწერები 2013: 90-91).

სამწუხაროდ, არნ. ჩიქობავამდე ლაზური ტექსტების მხოლოდ ნაწილმა მიაღწია. იოსებ ყიფშიძე მივლინების საანგარიშო მოხსენებაში უთითებს, რომ „შეგროვილია სხვადასხვა ტექსტი ჭანური ენისა სულ მცირე 15 თაბახის მოცულობით“ (ყიფშიძე 1937: 147). ხელნაწერი კავკასიის-მცოდნეობის ინსტიტუტში ინახებოდა. რეორგანიზაციის შემდეგ დაიკარგა და მხოლოდ 1937 წელს დაუბრუნდა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტს. ხელნაწერის დაბრუნების შემდეგ კი აღმოჩნდა, რომ მას სულ ცოტა 9 თაბახი აკლდა.

1937 წელს ენიმკ-ის მოამბის პირველ ტომში გამოქვეყნდა ი. ყიფშიძის ჭანეთში მოგზაურობის საანგარიშო მოხსენება და მივლინების დღიური (ყიფშიძე 1937: 145-177). წარდგენაში არნ. ჩიქობავა წერს: „ხსენებული ტექსტების გამოცემა გადაუდებელი საქმეა. ამით შესაძლებელი გახდება გაირკვეს მთელი რიგი საკითხები, დაზუსტდეს სპეციალურ ლიტერატურაში წამოყენებული დებულებები და გამოთქმული ვარაუდები“ (ჩიქობავა 1937: 145).

1939 წელს გამოცემული ი. ყიფშიძის „ჭანური ტექსტები“, რომელიც შეიცავს ათინური, ვიწურ-არქაბული და ხოფური მეტყველების ნიმუშებს, დღემდე ინარჩუნებს აქტუალობას ენობრივი მრავალფეროვნების და თავისებურების გამო.

ი. ყიფშიძის ფუნდამენტური ნაშრომი Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем (1914 წ.) დღემდე შეუცვლელი სახელმძღვანელოა მეგრულის შესწავლის საქმეში. სწორედ ამ ნაშრომის დაცვით მიენიჭა მას ქართული ფილოლოგიის მაგისტრის სამეცნიერო ხარისხი. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო ერთი საუკუნის მანძილზე არაერთი მნიშვნელოვანი კვლევა განხორციელდა, ი. ყიფშიძის „მეგრული ენის გრამატიკა“ დღემდე რჩება დარგის ერთ-ერთ საუკეთესო ნაშრომად. წიგნში განხილულია მეგრულის ფონეტიკის, სახელთა ბრუნებისა და ზმნის უღლების საკითხები, მეტყველების სხვა ნაწილთა სპეციფიკური ბუნება.

ნაშრომს ერთვის „ქრესტომათია“ (ზუგდიდურ-სამურზაყანული და სენაკური ტექსტები – დიალოგები, ზღაპრები, ლექსები, ანდაზები, გამო-

ცანები) და ვრცელი მეგრულ-რუსული ლექსიკონი, რომელიც 1990-იან წლებამდე მეგრული ლექსიკოგრაფიის ერთადერთი ნიმუში იყო. მართალია, ლექსიკონი თარგმნითი ხასიათისაა, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში ავტორი ურთავს ეტიმოლოგიურ კვლევებს და ენციკლოპედიურ ცნობებს, ნასესხებ ფორმებში მითითებულია სიტყვის წარმომავლობა, ამოსავალი ფორმა. ცალკეული სიტყვები ბუდეებშია წარმოდგენილი, ვრცლად არის განმარტებული მეგრული რწმენა-წარმოდგენების აღმნიშვნელი ტერმინები.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ი. ყიფშიძის მივლინებების დღიურები, ანგარიშები, საგაზეთო პუბლიკაციები, ჩანაწერები. მათი ნაწილი ფართო საზოგადოებისთვის უცნობი იყო, ინახება საქართველოს ეროვნულ არქივში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ლიტერატურის მუზეუმის ფონდში. გამოიცა 2015 წელს (სამეცნიერო რედაქტორი გ. გოგოლაშვილი). ამ გამოცემამ სამეცნიერო სივრცეში დააბრუნა ი. ყიფშიძის არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი.

ძალზე საინტერესო და მნიშვნელოვანია ი. ყიფშიძის მიერ 1912 წელს წაკითხული მოხსენება „მეგრული ენა და მისი შესწავლის ისტორია“, რომელიც ბოლო დრომდე უცნობი იყო ფართო საზოგადოებისთვის. მისი ორიგინალი საქართველოს ლიტერატურის მუზეუმში ინახება (სლმ № 24079), გამოიცა 2015 წელს (ყიფშიძე 2015).

ლექციის ტექსტი მოიცავს 76 ფურცელს, დაწერილია მელნით, მოგვიანებით ჩართული შენიშვნები და შესწორებები შესრულებულია ფანქრით.

ტექსტის ავტოგრაფში ჩანს, თუ როგორი რუდუნებით ემზადებოდა მკვლევარი საჯარო გამოსვლისთვის. ავტორი მსჯელობს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია მეგრულის მეცნიერული შესწავლა.

მოხსენება რამდენიმე ნაწილისგან შედგება.

შესავალში მომხსენებელი ძალიან ემოციურად საუბრობს იმ დღეების მნიშვნელოვან მოვლენაზე – იაკობ გოგებაშვილის გარდაცვალებაზე და მისი ღვაწლის ჩამოთვლის შემდეგ ამბობს: „ჩვენ მუდამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სახარებასთან ერთად იაკობის „დედა-ენაც“ იყო და არის ის ცემენტი, რომელიც აერთებს და გეოგრაფიულ, ეთნოგრაფიულ და ენათა სხვადასხვაობით დაყოფილ საქართველოს მკვიდრთა: კახელს, ქართლელს, იმერელს, გურულს, მეგრელს, სვანს და თუ სახარება აჭარა-ჭანეთში კარგა ხანია დადუმდა და ძნელიც არის მისი იქ კვლავ ამტყვევლება, მე იმედი მაქვს, რომ „დედა-ენა“ ადრე თუ გვიან იქაც გასჭრის და აჭარლებს და ჭანებს, ვითარცა ცხოვართა წყმედულთა, კვლავ საქართველოს საერთო უშიშარ ბაკში მოუყრის თავს“ (ყიფშიძე 2015: 61).

მოხსენების პირველ ნაწილში მეცნიერი საუბრობს არასალიტერატურო ენების შესწავლის აუცილებლობაზე, შედარებისთვის საინტერესო და სახალისო პარალელი მოჰყავს: „როგორც ბიოლოგისათვის ერთნაირად საჭიროა დიდი ორგანიზმების და პაწაწინტელა ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ინფუზორიების, ბაქტერიების შესწავლა, როგორც ანატომია თანასწორ ყურადღებას აქცევს სხეულის საპატიო და სასირცხო ასოებს, აგრეთვე ენათმეცნიერებისათვის არ არსებობს სალიტერატურო და არასალიტერატურო ენები. ხშირათ, არასალიტერატურო ენებში ისეთი რამ არის დაცული, რაც სალიტერატურო ენაში დღეს აღარ იხმარება, ან სრულიად არ მოიპოება“ (ყიფშიძე 2015: 64).

შემდგომ ყიფშიძე გვთავაზობს თავის შეხედულებას ენის შესწავლის აუცილებლობაზე, ის ერთგვარად ფილოსოფიურ ჭრილში ჭვრეტს ენის არსს: „დიახ, ენა ერთგვარი სალაროა, სადაც თავმოყრილია და დაცული, ცალკე სიტყვებში თუ მათ კრებულში ჩამოყალიბებულია ხალხის სულის კვეთება, მისი ჭირი, მისი ლხინი, მისი რწმენა, მისი შეხედულობა საზოგადოთ მსოფლიოზე და კერძოთ ადამიანზე, მთელი მისი ფილოსოფია და გამჭრიახობა. ამიტომაცაა რო ენის მეცნიერულათ შესწავლის მნიშვნელობა მართო დღევანდელი დღით არ განისაზღვრება. ენის სალარო ხშირათ ერთათ-ერთი წყაროა, რომელიც გვაწვდის ცნობებს კაცობრიობის და თითული ერის ცხოვრების იმ ხანაზე, რომლის შესახებ არავითარი სხვა წყარო არ მოიპოება, არ მოიპოება არავითარი წერილობითი გინდ არაწერილობითი ნაშთი. აქედან ცხადია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერებას ისტორიისათვის და გასაგებია ის მოვლენა, თუ რისთვის აღიარეს ენათმეცნიერება ისტორიის დამხმარე მეცნიერებათ. ვერც ერთი სერიოზული ისტორიკოსი ენათმეცნიერებას გვერდს ვერ აუვლის, ნამეტურ, როდესაც ეხება კაცობრიობის, ან ცალკე ეროვნების ისტორიის ძველ ხანას, თუ სურს, რასაკვირველია, მეცნიერული ისტორია დასწეროს, ე. ი. რაც ნამდვილი იყო წარსულში და არ გაიმეოროს ის ზღაპრული შეხედულება კაცობრიობის და ცალკე ერის ისტორიის ძველი დროის შესახებ, რომელიც შემუშავდა იმ დროს, როდესაც მეცნიერული კვლევა-ძიების ჭაჭანებაც არ იყო ან და იყო მისი მხოლოთ სუსტი ჩანასახი“ (ყიფშიძე 2015: 63).

მეცნიერი მიუთითებს იმ ფონეტიკურ თუ ლექსიკურ თავისებურებებზე, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში გამქრალია, მაგრამ მონათესავე მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება ოდინდელი ვითარების აღდგენა. ამის მაგალითად მოჰყავს სალიტერატურო ქართულში გამქრალი ჯ, რომელიც დაცულია მთის დიალექტებსა და სვანურში.

საჯარო გამოსვლის ერთი საინტერესო პასაჟია ი. ყიფშიძის მსჯელობა კვირის დღეების სახელწოდებებთან დაკავშირებით. ლექციის ამ მონაკ-

ვეთში მეცნიერი მსჯელობს მონათესავე ენათა მონაცემების მნიშვნელობაზე საერთოქართველური ენობრივი სიტუაციის და საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმოსადგენად (სტილი დაცულია): „მოგეხსენებათ, ქართულში, მიუხედავად იმისა, რო თითქმის 15 საუკ. ლიტერატურა აქვს, დღეების სახელები ნასესხებია: აღებულია ქვაკუთხედათ ებრაული შაბათი და ამას მიჰყვება დღეების სახელები: ერთშაბათი (რაც ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ბერძნულ კვირეთ შეიცვალა...“, მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში კი ოდინდელი ვითარებაა დაცული და გვიჩვენებს, რომ წარმართულ ეპოქაში ქართველები მნათობების სცემდნენ თავიანთს. თავისი ვარაუდის განსამტკიცებლად მოჰყავს მეგრული ხალხური ლექსი და გამონათქვამები: **ბჟა ჩილი რე დო თუთა ქომონჯი; თუთა მუჟანცე დინგნი, თიმწეგმა ბჟაწკემა ნოჯანუე** „მზე ცოლია და მთვარე ქმარი; მთვარე როცა იკარგება, თურმე მზესთან წოლილა“; **ბჟა დია ჩქიმი, / თუთა მუმა ჩქიმი, / ხვიჩა-ხვიჩა მურიცხეფ / და დო ჯიმა ჩქიმი** „მზე დედა ჩემი, / მთვარე მამა ჩემი, / გაბადრული ვარსკვლავები / და და ძმა ჩემი“. ი. ყიფშიძეს მეგრულ ტერმინთა განხილვისას მოჰყავს პარალელური ფორმები ლაზურიდან. სამშაბათის აღმნიშვნელ **თახაშხა** ფორმაზე წერს: „ეთიმოლოგია ამ სიტყვის ჯერჯერობით ბუნდოვანია, შეიძლება *დიხაშხა-ს ნიშნავდეს, მიწის დღეს“. **ჯუმაშხა** (თუ ნასესხები არ არის არაბულ-თათრულიდან, იქნება ნიშნავდეს ძმის დღეს, ლაზურათ ჯუმა, მეგრ. ჯიმა ნიშნავს ძმას... **ობიშხა** – ამ სიტყვის ეტიმოლოგიაც ბუნდოვანია ჯერჯერობით, სვანურათაც ობიშ, ან ვებიშ; პრ. ცაგარელი ფიქრობს, რომ ობიშხა და ვებიშ წარმომდგარია სვანური სიტყვა ობი, ვები, უები, რაც ნიშნავს: წერა, ბედისწერა, ხვედრი“ (ყიფშიძე 2015: 66).

შემდგომ ი. ყიფშიძე ყურადღებას მიაქცევს ნათესაობის ტერმინებს, რომლებიც წარმოგვიდგენენ „თუ რა ბევრი რამ საყურადღებო არის დაცული არასალიტერატურო ენაში სალიტერატუროსთან შედარებით“. ასეთია, მაგ.: მეგრული **დიანთილი / მუანთილი**, „დედამთილი“ / „მამამთილი“, რაც ეტიმოლოგიურად „დედინაცვალს“, „მამინაცვალს“ ნიშნავს, და რომლის **თირ-უა „ცვლა“** ძირი ჩანს ქართულ **დედამთილ-ი / მამამთილ-ი** ფორმებში; მეგრული **მუმაცონირი, დიდაცონირი** „დედინაცვალი“, „მამინაცვალი“ ეტიმოლოგიურად „მამადამყნილი“, „დედადამყნილი“ (**ცონუა „მყნა“**); ქართული ქვისლის შესატყვისია **ქვიშილი**, მაგრამ იქვე გვაქვს **სინდაყალეფი**, ეტიმოლოგიურად „სიძე-შტოები“; მეგრულად ნათლია **მორდია-ა**, რაც „გამზრდელს“ ნიშნავს... (იქვე, გვ. 67-68).

ი. ყიფშიძე მოხსენების დიდ ნაწილს უთმობს ქართულ-მეგრულ ბგერათშესატყვისობებს, განიხილავს შესაბამის ფორმებს: **წვიმა ≈ ჭვემა, მწყერი ≈ ჭყორი, მეფე ≈ მაფა, მესერი ≈ მასარი, ხარი ≈ ხოჯი, ღორი ≈ ღეჯი...** აკეთებს ძალზე საინტერესო, თამამ დასკვნებს. ის ამბობს: „როდესაც

ჩვენ რამე სიტყვას ამნაირათ მოვნახავთ ყველა თანამომძე ენებში, მაშინ თამამათ შეგვიძლია ვთქვათ, რო ეს სიტყვა ნამდვილი ჩვენი სიტყვაა, და თუ ამ სიტყვის რომელიმე ფორმა უცხო ენაში გვხვდება, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ უცხო ენას ჩვენგან წაუღია ეს სიტყვა; ავიღოთ მეგრ. **ჩქჳჩქჳ** (ბავშვი), ქართულში უდრის **ჩჩვილი** (ქ. ჩ = მეგრ. ჩქ, ქ. ჩემი = ჩქიმი, დაბოლოება **ლი** კი მეგრულში იკარგება : ქ. ხელი, მ. ხე), მეგრულ **ჩქჳჩქჳ** კი ძლიერ წააგავს ოსმალური **çucuk** რაც აგრეთვე ნიშნავს **ბავშვს**, თუ, ამ სიტყვის შორის შემთხვევითი ერთგვარხმოვანება (созвучие) არ არის, მაშინ ოსმალურს ეს სიტყვა მეგრულიდან უსესხნია“ (იქვე, გვ. 69).

მოხსენებაში ი. ყიფშიძე მიმოიხილავს მეგრულის შესწავლის ისტორიას, განიხილავს ისტორიულ წყაროებს, სადაც მეგრულის ნიმუშებია დაცული (ევლია ჩელები, არქანჯელო ლამბერტი, შარდენი...), აგრეთვე მეგრულთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ნაშრომებს (გიულდენშტედტი, კლაპროტი, როზენი, ბროსე). განსაკუთრებული პატივისცემით და გულისტკივილით საუბრობს ა. ცაგარლის ღვაწლსა და შრომაზე, რაც მან მეგრულის შესწავლის საქმეში ჩადო, შემდეგ აღნიშნავს: „სამწუხაროთ, პრ. ცაგარელის შრომას მეცნიერთა მხრით ნაცვლათ ჯეროვანი დაფასებისა, წილად ხვდა გულგრილობა და ნაცვლათ თანაგრძნობისა, საზოგადოების მხრით წინააღმდეგობა და საყვედური... პრ. ცაგარელზე ცუდათ იმოქმედა მისი მეცნიერული შრომის ასეთმა უსამართლო დაფასებამ და კალამი ხელიდან გააგდო: იმას აზრათ ჰქონდა მეგრული ლექსიკონისა და ლინგვისტური ქარტის (რუქის) გამოცემა, მაგრამ ყველაფერ ამას თავი დაანება და მეგრული ენის შესწავლა 30 წლ. შეჩერდა“ (ყიფშიძე 2015: 74).

მოხსენების მეორე ნაწილში განხილულია მეგრულის ფონემატური სტრუქტურა, მეგრულისთვის დამახასიათებელი ბგერები; მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (ბრუნების სისტემა – მეგრულისთვის დამახასიათებელ ბრუნვები – მიმართულებითი და დაშორებითი ბრუნვები; მითითებულობა, რომ წოდებითი ბრუნვა მეგრულს არ გააჩნია; ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები, კერძოდ, ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ მეგრულში ქართულისგან განსხვავებით გვხვდება თანაობითი ხარისხი, მოჰყავს მაგალითები: სქანი **მასქვამა**, სქანი **მაღატაკა... მა-გვარი**; განხილულია პირის ნიშანთა ალოფონები, ზმნის მწკრივები, პოტენციალისის კატეგორია), საგანგებოდ მსჯელობს მეგრულის ერგატიული კონსტრუქციის თავისებურებაზე – აორისტში მეგრული ქვემდებარე, მიუხედავად ზმნის გვარისა, ყოველთვის მოთხრობით ბრუნვაში დგას – და მის გამოვლენაზე მეზობელ ქართულ დიალექტებში, კერძოდ, მორფოლოგიური მეგრელიზმის ნიმუშად მოჰყავს იმერულსა და გურულში გავრცელებული **კაცმა მოვიდა**, **კაცმა წავიდა**, რომელიც მეგრულის ერგატიული კონსტრუქციის გავლენითაა გაჩენილი.

მომხსენებელი საგანგებოდ აღნიშნავს მეგრულში გავრცელებულ ბარბარიზმებს, ნეოლოგიზმებს, ნასესხებ სიტყვებს. განიხილავს იმ ფონეტიკურ მოვლენებს, რომელიც თან სდევს მეგრულში სიტყვის სესხებას. გამოყოფს სენაკური და ზუგდიდურ-სამურზაყანული თქმებს.

მოხსენების ბოლო ნაწილი ეხება მეგრულ ლექსიკას და მეტყველების ნიმუშებს. კერძოდ, ი. ყიფშიძე საუბრობს ტაბუირებულ მეტყველებაზე (ამ უკანასკნელის განხილვისას, ფიქრობთ, სარგებლობს თ. სახოკიას ეთნოგრაფიული ნაშრომით „მოგზაურობანი“, რომელიც, ცალკეული ეპიზოდების სახით იბეჭდებოდა მე-19 საუკუნის დასასრულის ქართულ პერიოდიკაში), ფოლკლორზე, მოჰყავს ძალიან საინტერესო პარალელები, ერთი მხრივ, მეგრულ ზღაპრებსა და, მეორე მხრივ, „ვეფხისტყაოსანს“ და „შაჰნამეს“ შორის.

ვრცელი მოხსენება მთავრდება სიტყვებით: „იცოდეთ, რომ საქართველოს დრო სანატრელი მაშინ ხვდა მხოლოდ, როს შეუერთდა ფარნაოზ ქართლელს ქუჯი მეგრელი“.

გაზეთ „კოლხიდის“ 1911 წლის №117 მაკომვილი-ალექსიძის ფსევდონიმით დაიბეჭდა ი. ყიფშიძის პუბლიკაცია „**ოდიშა და სამურზაყანოში (მგზავრის შენიშვნები)**“. სტატიაში ი. ყიფშიძე კვლავ განიხილავს მეგრულის ადგილს და მნიშვნელობას ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში: „ქართულში ბევრი მეგრული, ლაზური და სვანური სიტყვებია, რის მოწმეა ქართული დაბადების ტექსტი და სხვა ლიტერატურული [ძეგლები], მაგალითად, ვეფხისტყაოსანი“; მიმოიხილავს არაერთ საჭირობოროტო საკითხს, რომელიც დგას იმდროინდელი ქართული საზოგადოების წინაშე; მოჰყავს სალხინოს კარის ეკლესიის სვეტზე ამოჭრილი ჩახრუხაულით გაწყობილი წარწერა, ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუში და დასძენს: „აი, რა დიადი, უძვირფასესი საუნჯე შეუძლია მეგრელ ხალხს მთელ ქართველ ერთან ერთად! და განა საუნჯის ესევითარის დაკარგვა შესაძლოა? არა! არა, სანამ ცოცხლობს ერი, რომელიც ჭეშმარიტ ეროვნულ თვითშემეცნებაზე ამყარებს როგორც თავის თავის ღირსება-სიამაყე, აგრეთვე სხვის გაცნობას და პატივისცემას“.

ძალზე საინტერესოა ი. ყიფშიძის ეთნოლოგიური ნაშრომი „**Релігиозныя вѣрованія мингрельцевъ**“, რომლის ავტორისეული ხელნაწერი ინახება ლიტერატურის მუზეუმში (სლმ №24080), გამოქვეყნდა 2015 წელს (ი. ყიფშიძე, თხზულებანი).

ავტორი ძალზე საინტერესოდ საუბრობს მეგრელების მიერ წინასწარმეტყველების წიგნად მიჩნეულ ერთზე, ოთუთაშხურზე, ჭეჭეთობის დღესასწაულზე, მთვარის, მჭედლობის, ხეების, მირსას კულტზე, წარმართულ ღვთაებებზე. ნაშრომს განსაკუთრებულ ღირებულებას მატებს ის ფაქტი, რომ მეგრული ეთნოლოგიის ერთ-ერთი პირველი კვლევაა. ამ

დროისთვის არსებობდა მხოლოდ ი. ქობალიას „Из мифической Колхиды“ და თ. სახოკიას „სამურზაყანო“. გულდასაწყვეტია, რომ ფართო სამეცნიერო საზოგადოება ამ ნაშრომს ბოლო წლებამდე არ იცნობდა.

მეგრულის მეცნიერული შესწავლის საკითხს ეხება ი. ყიფშიძის პატარა, მაგრამ ძალზე მნიშვნელოვანი პუბლიკაციები: „Мингрелизмы в грузинских надписях из Мингрелии“ და „Еще о мингрелизмах в грузинских надписях из Мингрелии“ (1917 წ.). სტატიებში განხილულია სამეგრელოში დაცულ ლაპიდარულ წარწერებში აღმოჩენილი მეგრულიზმები: „[შემოგვიწირავს] მათის სახლის კაცითა, მამული და ალაგითა“ – უნდა იყოს მამულითა; ასევე ფორმები: ყოვლადი-წმიდა (< ყოვლად-წმიდა), ნათლისიმცემელი (< ნათლის-მცემელი), მთავარი-ანგელოზი (< მთავარ-ანგელოზი)...

სხვა მეცნიერულ ღირსებასთან ერთად ი. ყიფშიძის „საანგარიშო მოხსენება ჭანეთში საენათმეცნიერო მივლინებისა 1917 წლის ზაფხულს“ (ენიმკ-ის მოამბე №1) იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ ავტორი უთითებს ყველა გეოგრაფიულ ადგილს, სადაც გაიარა, ან ინფორმატორებისგან ჩაიწერა. დღეს ყველა ლაზური ტოპონიმი შეცვლილია თურქულით. ლაზური ტოპონიმების ცვლას საფუძვლად დაედო ქემალისტური რევოლუციის შემდგომი ენობრივი პოლიტიკა. დასახლებებს და არა მართლ მათ, უპირობოდ გადაერქვა სახელები. ი. ყიფშიძის მიერ მითითებული ტოპონიმები მნიშვნელოვანია მათი ოდინდელი ლოკაციის და ავთენტური დასახლებების გასარკვევად.

ლაზეთში მოგზაურობის გამოძახილია ი. ყიფშიძის ეთნოგრაფიული წერილი „ჭანეთი და ჭანები“ (დაიბეჭდა ჟურნალში „ნაკადული მოზრდილთათვის“, 1911 წ. №8), „ცოტა რამ ჩვენი თანამომძე ჭანების შესახებ“ (ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ. №26), „მცირე შენიშვნა“ (გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1912, № 779).

ეთნოგრაფიულ წერილში „ჭანეთი და ჭანები“ მკვლევარი გულისტკივლით აღნიშნავს: „...მოწყვეტილები არიან ჩვენგან. ამასთანავე ჩვენ – ქართველებსაც მივიწყებულნი გვყვანან ეს ჩვენი ძმები და იმათსას არც კარგსა და არც ავს აღარ ვკითხულობთ“ (ყიფშიძე 2015: 346). წერილში აღწერილია ლაზეთის გეოგრაფიული მდებარეობა, ტოპონიმები, მეურნეობა, ლაზთა ყოფა, ლაზური მეტყველება. ი. ყიფშიძე შენიშნავს, რომ ლაზური „ქალების ენაა“, რადგან მათ უკეთ დაუცავთ, მაგრამ, სამწუხაროდ, ისინი უცხოსთან კონტაქტს გაურბიან, ამიტომ ვერ ხერხდება უძვირფასესი ფოლკლორული, ეთნოლოგიური, ლექსიკური მასალის ჩაწერა. მეცნიერი საუბრობს ეთნონიმ ჭან-ზე და მიიჩნევს, რომ ის მომდინარეობს კაენ-ფორმისგან. ჭ ≈ კ მიმართებისათვის განიხილავს სიტყვათა წყვილს ჭახი ≈ კახი „ბელურა“, მქოხა ≈ კოხა „უმწიფარი“, „მჟავე“. მეორე ეთნონიმი ი. ყიფშიძეს ლაზი სვანურიდან მომდინარედ მიაჩნია: „შესდგება წინსართ

(პრეფიქსი) „ლა“-საგან, რომელიც სვანურში ადგილის აღმნიშვნელია და სიტყვა „ზან“-ისაგან. „ზან“-ს კი სვანები ახლაც ეძახიან მეგრელებს და წინათ, ალბათ, ჭანებსაც. ამგვარად, „ლაზიკა“ ნიშნავს ჭან-მეგრელებით დასახლებულ ადგილს და „ლაზი“ (ლაზანი) ლაზეთში მცხოვრებს. სახელწოდება „ჭანეთი“ და „ჭანი“ უფრო გვიანდელია, ვიდრე „ლაზიკა“ და „ლაზი“ (ყიფშიძე 2015: 350).

მეორე სტატიაში „ცოტა რამ ჩვენი თანამომძე ჭანების შესახებ“ (ყურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ. №26) ი. ყიფშიძე საუბრობს იმ სატკივარსა და გასაჭირზე, რომელიც პირველმა მსოფლიო ომმა დაატეხა თავს ლაზეთს. იმპერიებს შორის მოქცეულმა ლაზებმა დიდი მსხვერპლი გაიღეს, ორ არათანაბარ ნაწილად გაყოფილი ლაზეთი ომის ასპარეზად გადაიქცა. ავტორი მიიჩნევს, რომ ამდენი მსხვერპლი, ამდენი სისხლი ლაზეთისა უკვალოდ არ უნდა დაიკარგოს და ლაზეთი დაადგეს აღორძინების გზას.

ი. ყიფშიძე ხაზს უსვამს ერთ სავალალო მდგომარეობას, რამაც გამოიწვია გაუცხოება ლაზეთსა და დანარჩენ ქართველთა შორის: „მაჰმადიანი ქართველები საზოგადოდ და კერძოდ ლაზები ჩვენ „თათრებად“ გამოვაცხადეთ და იმათაც „ქართველობაზე“ ხელი აიღეს, რადგან „მაჰმადიანი“ ჩვენის ყალბის შეხედულებით „თათარს“ ნიშნავდა, მაჰმადიანისთვის კი „ქართველი“ (გურჯი) „ქრისტიანსა“ ნიშნავდა“ (ყიფშიძე 2015: 355).

მეცნიერი მიიჩნევს, რომ გათიშული ძმების გაერთიანებაში მეტი პასუხისმგებლობა ქართველებს აკისრიათ, ქართველებმა უნდა გაუწოდონ ნუგეშისა და დახმარების ხელი და ლაზეთში კვლავ აღორძინდეს ეროვნული სული“ (იქვე).

აფხაზეთში მცხოვრები ლაზების საკითხს ეხება ი. ყიფშიძის წერილი „მცირე შენიშვნა“ (გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1912, № 779). ავტორი კვლავ წუხს ლაზთა გაუცხოების გამო და ხაზს უსვამს საქართველოს ვალს მათი ინტეგრაციის საქმეში. ლაზური აქაც „დიაცთა“ ენადაა მიჩნეული, კაცები თაკილობენ მშობლიურ ენას და თათრული ურჩევნიათ. თუ ასე გაგრძელდა, „ჭანები, – ეს ერთი უძველესი ტომთაგანი, ლითონის დამუშავების გამომგონნი და კაცობრიობისთვის მისი გადამცემი, – თავისი თავის ცნობას მთლად დაჰკარგავენ და ვეღარც სხვა ვინმე იცნობს მათ“ (ყიფშიძე 2015: 359).

ეს არის მცირე, რაც შეიძლება ითქვას ი. ყიფშიძის უდიდეს ღვაწლზე მეგრულ-ლაზურის შესწავლის საქმეში. და რაოდენ დასანანია, რომ ამ საოცარი ნებისყოფის, ნიჭიერების, მონდომების და საქმის სიყვარულის მქონე ადამიანმა ძალიან ახალგაზრდამ, სულ რაღაც 35 წლისამ დატოვა წუთისოფელი.

და კვლავ ნიკო მარის სიტყვებს გავიხსენებთ, რომელიც ასე გამოეხმაურა თავისი საუკეთესო მოწაფეების, იოსებ და დავით ყიფშიძეების და სილიბისტრო ლომიას უდროო გარდაცვალებას: „თითქოს ჩამოზნელდა არა მარტო ჩვენს ისედაც ღარიბ ცის კამარაზე, არამედ სულშიც. ხოლო კავ-კასიოლოგიური მასალების ცოცხალ არქივში კიდევ მეტი სიბზნელა, კიდევ მეტი მწუხრი“ (ჩანაწერები 2013: 16).

გამოყენებული ლიტერატურა:

მარი 1910 - Н. Я. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарем. С.-Пб.

ყიფშიძე 1937 - ი. ყიფშიძე, I. საანგარიშო მოხსენება ჭანეთში საენათმეცნიერო მივლინებისა 1917 წ. ზაფხულს; II. მივლინების დღიური, ენიმკი-ს მოამბე, I, ტფილისი

ყიფშიძე 2015 - ი. ყიფშიძე, თხზულებანი, თბილისი

ჩანაწერები 2013 - იოსებ ყიფშიძე, ევგენია ეგაძე-ყიფშიძისა, დავით ყიფშიძე, ჩანაწერები, თბილისი

ჩიქობავა 1937 - არნ. ჩიქობავა, რედაქტორის წინასიტყვაობა, ენიმკი-ს მოამბე, I, ტფილისი

Manana Bukia

Joseph Kipshidze's Contribution to Studying Megrelian-Laz

(Summary)

Ioseb Kipshidze is a unique phenomenon in the Kartvelological science of the 20th century. It is difficult to find a researcher in the Georgian scientific space who left such valuable works in a short period of time. In fact, he laid the foundation for one of the directions of linguistic Kartvelology – Studying Megrelian-Laz.

The paper discusses several papers by Ioseb Kipshidze dedicated to studying Megrelian-Laz and text of the report that was unknown to the public until recently. Some of them were published in magazines and newspapers at the beginning of the last century, while others were unpublished. The materials preserved in the fund of the Museum of literature, the National Archives of Georgia,

National Center of Manuscripts were published in 2015 (scientific editor G. Gogolashvili). This publication brought J. Kipshidze's important works back to the scientific space.

In these papers J. Kipshidze will be presented to the readers not only as a researcher with a unique linguistic intuition but also as a sincere supporter and globally minded person of the country.

ქართული ენის სტრუქტურის საკითხები, XV
Issues of the Structure of Kartvelian languages XV
თბილისი, 2020
Tbilisi 2020
გვ. 23-32